

M. KISS SÁNDOR

Almási Jánossal

Forradalom? — Forradalom.

1961-ben találkoztunk először, számomra emlékezetes körülmények között. Annak a bizottságnak voltál a tagja, amely felvett az ELTE BTK magyar-történelem szakára. Egy másik emlékezetes találkozásunk időpontja: 1991 nyara. Gondolom, emlékszel rá.

Természetesen mindkét találkozásunkra emlékszem. Egyetemi éveid alatt is segítettem kutatásaidat a második világháború alatti magyar ifjúsági antifasiszta ellenállási mozgalom története témakörében. A tanár és diák között kialakult jó kapcsolat egyik fontos bizonyítéka, hogy 1991-ben — egy véletlen találkozásunkkor — észlelhetted, még mielőtt megszólaltam volna, hogy mindaz, ami a rendszerváltozást közvetlenül megelőzően, majd utána történt, engem mélyen megrázott. A válságot az okozta, hogy rájöttem, a közben megismert történeti tények hatására, hogy nemcsak hogy sok mindent nem tudtam, hanem még több mindent rosszul tudtam. És éppen ezért nem mindig a történeti igazságot mondtam vagy írtam mint tanár és mint tankönyvszerző. Te tudod rólam — ahogy általában közismert is —, hogy naiv vagyok. Könnyen belevesztem egy koncepció bűvöletébe. S hogy még kegyetlenebbül fejezzem ki magam önmagammal kapcsolatban, sok koncepcióról azt hittem, hogy az a megtestesült igazság.

Mit hittél és meddig? Mire jöttél rá? S hogy az elején kezdjük: mikor lettél kommunista?

1934 és 1942 között olyan iskolába jártam — a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnáziumba —, ahol mind a tanárok, mind az egész iskola szellemében érvényesült a gondolat szabadsága. Néhány ismertebb tanárom nevét csak azért említem, mert az ő életművük ezt bizonyítja: Tálasi István a kiváló néprajztudós, Szathmáry Lajos az iskolai cserkészcsapat parancsnoka, az első népi kollégium, a vásárhelyi Tanyai Tanulók Otthona megalapítója 1938-ban, s 1945 után a Szabadművelődési Tanács egyik vezetője. Sipka Sándor kitűnő irodalomtörténész, aki főiskolai tanárként halt meg, és még sorolhatnám tovább mindazok nevét, akik jónéhányad magammal együtt engem is a népi mozgalom irányába és az akkor németellenesnek nevezett antifasizmus irányába neveltek, tanítottak és vezettek. Diáktársaim közül kiemelem a nálam három évvel idősebb Kristó Nagy Istvánt, Tárkány Szűcs Ernőt, a nálam két évvel idősebb kiváló néprajztudóst. Emlékezetes maradt azok közül, amit csináltunk, a néprajzkutatói kiállítás, amely tematikus összeállítás volt a magyar sorskérdéseknek a népi újságok és folyóiratok alapján. Többen összeadva a pénzt fizettünk elő a Válaszra, a Továbbra, a Hídra, a Magyar Útra, a Magyar Életre, vettünk könyveket és mentünk Szathmáry Lajos és Sipka Sándor vezetésével cserkész táborokba olyan helyekre, ahol még közelebb kerültünk az

akkori magyar valósághoz. Így jutottunk el 1937-ben az Ormánságba egy Baranyahidvég nevű községbe. Ez kétszáz lelkes falu volt, majd Dorogházára, a palóc vidékre. Akkor olvastam el a *Cifra nyomorúságot*. Úgy éreztem és érzem ma is, hogy ehhez a gondolatkörhöz hű maradtam, legalábbis azt hiszem. Még egy lényeges vonás gimnazista koromból: három osztálytársammal feldolgoztuk a Vársárhely környéki szélmalomok történetét. Ezt mi néprajzi feldolgozásnak tartottuk. Talán ebből is látod, hogy diákkorom óta szenvedélyem volt a valóság megismerése. Köztudomású rólam, hogy tanár akartam lenni. Két tárgy érdekelt igazán: a matematika és a történelem. 1991-ben, amikor veled találkoztam — biztos hihetetlenül hangzik —, újra feltört bennem, hogy két olyan dolgot akartam összekapcsolni magamban, ami lehetetlen. Az, hogy a történelem nem matematika, mindenki számára világos, de örök naivitásomban azt hittem, hogy a történelmi igazság, ha nem is érheti el, de megközelítheti a matematikai igazságot. Azért vettem fel második tanári szakként a latint, mert a latin grammatika szigorúsága megközelítette a számtani precizitást.

Nem kerülhettem volna másként egyetemre, mint ösztöndíjjal. Nem voltam rossz tanuló, ezért kaptam ún. induló városi ösztöndíjat. De felvettek — felvételi vizsga után — a debreceni református kollégium tanárképző intézetébe, ingyenes helyre. Ez azt jelentette, hogy az egyetemi órák mellett ún. „ref. tanárképzős” órákat is kellett hallgatnom, amelyek szemináriumi jellegűek voltak. A szaktárgyaim mellett fel kellett vennem órát a református világnézetnek nevezett filozófiából és teológiából is. A légkör itt is kiváló volt: szabad, őszinte, népi és antifasiszta. Itt bukant rám a Kommunisták Magyarországi Pártja. Egy temetőben létrehozott illegális találkozás után, miután panteistának vallottam magam, letettek arról, hogy a pártba való felvételemmel foglalkozzanak. Ez volt 1943-ban.

Szociális érzékenységed tehát közel vitt a szocialista eszmeiséghez. Mindazonáltal nem tűnt fel neked a hozzád közelítő doktrinársége? Az a magatartás, ahogyan például panteizmusodat fogadták?

Valóban az érzékenység vitt közelebb a szocialista mozgalomhoz, de azért elég hosszú volt az út. 1943-ban ott voltam Szárszón, mint a Pro Christo Diákszövetség meghívottja. Fantasztikus élmény volt: magamban úgy összegeztem hazafelé utamban, hogy egy irányba haladó, de ugyanakkor sok mindenben egymással ellentétes nézetek kifejtésének voltam fültanúja.

Németh László „félelme” s az ott jelenlevő törpe kisebbségben lévő baloldali doktrinársége sem ijesztett meg?

A többség-kisebbség kérdése engem soha nem érdekelt. Ma is úgy érzem, hogy az akkor ott előadottak közül legközelebb az állt hozzám, amit Erdei Ferenc és Nagy István mondtak. Amit Németh László mondott, azt én sem akkor, sem azóta nem fogadom el. Abban a kiváltságos helyzetben voltam, hogy 1946-ban és '47-ben mint óraadó tanárjelölt — akkor a szegedi egyetem hallgatója voltam —

a vásárhelyi gimnáziumban Németh Lászlóval taníthattam egy iskolában. Erről írtam már.

Tehát a Pro Christo képvisellete és az Erdei-Nagy István iránt érzett rokonszenv ezek szerint a háború vége előtt összeegyeztethető volt?

Ismétlem: kiváltságnak tekintem, hogy gyermekkoromtól egészen 1947-ig olyan környezetben lehettem, ahol a gondolatszabadság és a vélemény szabadság természetes volt.

Mikor lettél a kommunista párt tagja és melyiké?

Ott, a debreceni temetőben engem nem a kommunista pártba akartak felvenni, illetve ezt előkészíteni, hanem szocialistává akartak nevelni. A pontos kérdés így hangzott: „Úgy tudjuk, hogy te szocialista akarsz lenni”. Ezután jött 1944; Budapesten részt vettem az ellenállási mozgalomban, de erről nem kívánok többet beszélni. Amit tettem, sokan mások is megtették, embereket mentettem, hamis papírokat szereztem stb. Ez humanista kötelességem volt. 1945. február 4-én mentem vissza szülővárosomba. Már diákként jártam a munkásotthonba, több tanárom is tartott ott előadást. Munkáskezületben laktunk. Ismertem az öreg mesterembereket. A legelső, akivel találkoztam, megkérdezte, hogy belépek-e a pártba? Így léptem be a Szociáldemokrata Pártba. Másnap megtudtam, hogy két párt létezik, a másikba is be akartak léptetni, de én már itt voltam. Azóta is az a véleményem, ha ez megvalósítható egyáltalán: legyen munkásegység. De nem olyan, mint amilyen 1948-ban létrejött. Az, hogy kommunista vagyok-e vagy sem, ezt a kérdést számtalanszor feltettem magamnak. Ma is szocialistának vallom magam, de miután a kommunizmus mint politikai irányzat sztálinizmussá formálódott, akkor inkább maradok a szocialista jelzőnél.

Ezzel a felfogással miként élted meg 1956-ot?

Néhány szót röviden addigi életutamról. Szülővárosomban 1945 nyarán vagy koraőszén a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom helyi szervezetének elnökévé választottak. 1947-ben befejeztem egyetemi tanulmányaimat és a vásárhelyi Gál Jenő hívására — aki 1945-ben érettségizett városi, majd megyei SZIM titkár volt, és 1947-ben a pártközpontban a Palac-ban a SZIM központi nevelési titkára lett — szeptember 15-ével a kulturális alosztály vezetőjévé váltam. Két munkatársam volt összesen. Mint ilyen lettem a Magyar Ifjúság Országos Tanácsa (MIOT) — elnök Nonn György, — kulturális bizottságának a tagja. Együtt dolgoztam itt a kommunista Kis Józseffel, a későbbi filmrendezővel, a MADISZ és az ugyancsak kommunista Bánki Lászlóval, a későbbi TV-dramaturggal, a SZIT kulturális vezetőjével. A velük való beszélgetéseim alapján tudatosult bennem, hogy egy ifjúsági egységsszervezet létrehozása több és jobb lenne, mint egy csupán bizottságokból álló tanácskozási testület. Miután engem ún. „jobboldali szociáldemokraták” juttattak a pártközpontba — sokan másokkal együtt —, eltávolítottak onnan, s

talant Kis József alkalmazott a Magyar Művelődési Szövetségben, ami kulturális téren ifjúsági egységszervezetnek volt tekinthető. 1948 nyarán azután az ott dolgozókból — akik sokáig különböző pártokban tevékenykedtek — kerültek ki az akkor létrehozott ifjúsági egységszervezet, a Magyar Ifjúsági Népi Szövetség (MINSZ) és rétegszervei kulturális alosztályainak vezetői és munkatársai. Én a középiskolai diákságot tömörítő Diákszövetség kulturális alosztályvezetője lettem. Rajtam kívül még egy másik szociáldemokrata dolgozott az apparátusban. Mindkét munkahelyemen műsorfüzeteket szerkesztettem középiskolás diákbizottsági kultúraktivisták számára, két-három hetes tanfolyamokat szerveztem, jártam az országot mint a többi munkatárs. A két munkaspárt egyesülésével egyetértettem. Ennek ellenére 1948 végén, mint volt szociáldemokratát kirúgtak. Hónapokig állás nélkül voltam, majd 1949 márciusában a Népszava szerkesztőségi könyvtárosa lettem. Miután az Archívum vezetőjét, Felischner Lászlónét, aki a főnököm volt, egyik munkatársát, Vándori Györgyit, Justus Pál szerkesztőségi titkárát és Horváth Zoltán főszerkesztőt letartóztatták, a SZOT káderosztálya nagy „lekáderezésbe” kezdett, s ennek eredményeként 1950 nyarán tizenegyed magammal együtt innen is elbocsájtottak. Akkor már nő voltam, volt egy beteg feleségem, aki nem dolgozott, és egy egy éves kislányom. (1948-tól 1968-ig két házasságom alatt albérletben, majd társbérletben laktam.) Azok segítettek — jórészt „fekete munkával” —, akikkel mint műsorszerkesztő, majd mint könyvtáros már ismeretségbe kerültem. A pártból nem zártak ki — sőt mint állás nélküli (!) — mint körzeti DISZ titkár a VI/4. pártkörzet vezetőségi tagja is voltam egy ideig. Sehogysem tudtam elhelyezkedni. Mentem volna könyvtárba, levéltárba vagy kiadóba. Egy volt debreceni évfolyamtársam és barátom a református tanárképzőből a Köznevelés című folyóirat szerkesztője lett akkoriban. Az államosítások során létrejöttek az ún. tárcakiadók, a folyóirat szerkesztősége a VKM (majd csak KM) kiadója a Közoktatási Kiadó kebelén belül működött. E barátom javaslatára alkalmaztak történelem szakos szerkesztőként 1951. január 22-én. A kiadót 1952 nyarán beolvasztották a Tankönyvkiadóba, ahol főállásban 1959. november 19-ig, az egyetemre kerülésemig, másodállásban 1976-ig dolgoztam. Itt ért október 23-a. Október 23-án ott voltam a Petőfi-szobornál, majd a Bem-szobornál is, végigjöttem a Margithídon, a Szent István körúton egészen a Kossuth térig. Hat órákor hazavittem a fiamat a Minisztérium óvodájából, otthon megvacsoráztam, és egyszerűen lefeküdtem. 3/4 10-kor telefonhívás ébresztett. Egy barátom hívott az Újságíró Szövetségből, és elmondta, hogy ledöntötték a Sztálin-szobrot, lőnek a Rádiónál és a Szabad Nép Székházánál is. Odarohantam a barátomhoz. Akkor vonszolták el a Sztálin-szobrot az akkori Sztálin úton. Utána elmentünk a New York-palotáig, s annak egyik erkélyéről néztük végig mindazt, ami ott történt. Utána elindultunk gyalog a Jókai úti lakásom felé. A Király

utca sarkán lévő Horizont Könyvesboltból akkor dobálták ki és gyűjtötták meg az orosz nyelvű könyveket. Többen odamentünk menteni a tüztől a könyveket, közben egy teherautóból ránk lőttek, rám is, akinek soha nem volt fegyvere. Egy másik teherautóról egészen fiatal munkások kiabáltak, hogy általános sztrájk. Igen, az volt a véleményem, hogy ellenforradalom kezdődik.

És november 4-e vagy az addigi két hét változtatott-e valamit a kezdeti véleményeden?

Tudd be naivitásomnak vagy párthűségemnek, de nagyon sokáig az volt a véleményem, hogy az a bizonyos 1956-os júliusi központi vezetőségi ülés nagyon fontos volt. Ha akkor nem Gerőt rakják a nyakunkba, s ha a szovjetek engedték volna, elindulhatott volna egy olyan folyamat, amit demokratikus szocializmusnak nevezünk. 1991-es önviaskodásom egyik oka, és ez ma is bennem él, lehetséges-e szocializmus, és ha igen, akkor az micsoda? Mert az, hogy proletárdiktatúra nem létezhet, azt a felfedett tények bizonyítják. Csak diktatúra lehet, vagy demokrácia.

Mikor kezdtél el viaskodni magaddal, és bocsáss meg a kicsit illetlen kérdésért, de milyen új tények jutottak 1991-ig a tudomásodra?

A Vasárnapi Újság egyik adása. A mosonmagyaróvári sortűzről. De az, hogy idáig eljutottam, hogy ez megdöbentett, tehát hogy az ott elhangzott visszaemlékezések megdöbentettek, annak régre nyúló előzményei voltak. 1956. október 30-án a Károly-kertben jártam és a Bakáts téren. Már nem tudom megmondani a sírok számát, de jól emlékszem a fejfák szövegére. Gyerekek voltak ott. Tizennégy-tizenhat évesek. Ott állt az anyjuk és a nagyanyjuk. Akkor felmerült a kérdés: mi volt ez az egész? Mert az is lehet, hogy ilyen korú gyerekek lőttek rám is. De nem rám akartak lőni, hanem valami mást akartak. Valami jobbat. A november 2-án nyilvánosságra hozott Kádár-beszéddel egyetértettem. Azt a Kádár Jánost hallottam, akit Déry Tibor egy nyugati újságírónak adott nyilatkozatában Nagy Imrével együtt olyannak tartott, akik az ő elképzeléseit is meg tudják valósítani. Én minden nap bejártam a munkahelyemre, amely a Tankönyvkiadóban volt, a Művelődésügyi Minisztérium épületében. Körülbelül tizenöt méterről láttam a Parlament előtti sortűzet, ahol egy barátom a Néprajzi Múzeum sarkán, a Kossuth tér felől tüdőlővést kapott. De láttam a Körút és az Aradi utca sarkán a dagadtra vert és felakasztott Tóth nevű államvédelmi kiképző tisztet, és tudtam a Köztársaság téri áldozatokról is. Tehát összegzem: ezek voltak a közvetlen információim, amelyek hatottak rám, s formálták a véleményemet, hogy ami történt, az ellenforradalom volt, s hogy közben mi minden történt, és miért, azt csak évekkel később tudtam meg.

A hatvanas évek eleji amnesztia-sorozat meglepett. Akkor gondoltam először arra, hogy az 1948-51-es koncepciók perekhez hasonlók lehetnek 1956 után is. Az akkoriban a politikai perekben elítélteket 1954 és 1956 között rehabilitálták. Most meg azokat, akiket 1957-ben, 1958-ban hosszú börtönbüntetésre ítélték. Az elítéltek számáról, a zárt tárgyalásokról, az ott meghozott ítéletekről, a megtorlás

máról, a zárt tárgyalásokról, az ott meghozott ítéletekről, a megtorlás mértékéről fogalmam sem volt, nem is lehetett, mert nem kerültek ezek az adatok a sajtó útján a nyilvánosság elé. Tudtam a Tóth Ilo-
na-féle perről, Obersovszky és Gáli ügyéről, továbbá arról, ami szü-
lővárosomban történt. Hódmezővásárhely 1956-ban megyeszékhely
volt. Kommunista újságírók hozták be a városba a tanyán élő Er-
dei Istvánt, egykori 1945 előtti szociáldemokrata párttitkárt és nem-
zetgyűlési képviselőt (1945-47 között). A megyei Nemzeti Bizottság
(ott úgy hívták) elnökévé választották az újjászervezett demokrati-
kus pártok vezetői. Azután több társával együtt másodfokon is hosszú
börtönbüntetésre ítélték. Ott pedig nem voltak még fegyveres har-
cok sem. Elítélték az egyik volt tanáromat, Gyáni Imrét is, aki a deb-
receni Márciusi Front egyik alapítója volt, 1945 után a Nemzeti Pa-
rasztpárt tagja, egy ideig szegedi főispán, majd újra tanár, gimnáz-
iumi igazgató és Népfront-elnök. De nemcsak kettejükről nem hit-
tem el, hogy ellenforradalmárok voltak, hanem azokról a lefogottak-
ról, állásukból elbocsátottakról sem, akiket diákkorom óta ismertem. Így
a múzeumigazgató Galyasi Miklósról, József Attila barátjáról sem. Er-
dei Istvántól tanultam meg 1945-ben a régi szociáldemokrácia jelsza-
vát. „Ma a demokráciáért, holnap a szocializmusért”.

*S ezek a kételyek — a
Bakáts téri élmény, a le-
tartóztatott barátok és
ismerősök sorsa — csak
a mosonmagyaróvári
sortűzről hallott műsor
hatására támadtak ben-
ned?*

Nem hiszem, hogy egy tucat embernél több tudta volna, hogy 1956.
november 2-án Kádár János miért és hová ment el, hogy miként
tűnt el. (Szerintem ő is csak később tudta meg.) Tehát én sem tud-
tam, sőt egyáltalán nem lepődtem volna meg, ha arról szereztem
volna tudomást, hogy Kádár János is a jugoszláv nagykövetségen
van. Kádár János színváltozását éljük meg november 1-je és 11-e
között. Van egy MSZMP Ideiglenes Központi Bizottság november
2-től, két vagy három ember kivételével minden tagja eltűnt, vagy
így, vagy úgy, és jön a decemberi határozat az ellenforradalom okairól.
Visszatekintve akkori gondolataimra azt hittem, hogy Kádár Jánosnak
nem volt más útja, mert a két Kádár-beszéd — s vegyük hozzá a
november 4-i hajnali rádióbeszédet is harmadikként — tehát e há-
rom között mérföldnyi távolságok vannak. Vagy menjünk tovább:
a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány rendelete a Munkástaná-
csok létrehozásáról: utána lecsukják a munkástanácsok elnökeiket, at-
tól függetlenül, hogy 1956 október végétől vagy a rendelet megje-
lenése után lettek-e azok. Egészen 1989-ig azt hittem, hogy csak
azok ellen folyt bírói eljárás, akik közbüntényesként kerültek a vád-
lottak padjára vagy hátulról szították a paraszat. 1958-ban a Tan-
könyvkiadó párttitkára voltam. Azt hiszem, ez volt az egyetlen párt-
szervezet, amelynek akkori tizennyolc tagja közül (1956-ban hetven
tagja volt) Nagy Imre kivégzésének a hírére egy nyomdász párttag
kilépett. Ezzel a mondattal adta át nekem a tagkönyvét: „Nem volt
elég még a vérből!” Ez volt az 1956-os „sajnálatos események” után
az első olyan dolog, ami számomra az első — Nagy Imre és har-
costársai kivégzésére gondolok — válságot okozta. Abba a megfo-

galmazásba menekültem, hogy ellenforradalom volt ugyan, de nem volt mindenki ellenforradalmár. Úgy fogalmaztam a magam számára, hogy sokan voltak, akik megtévedtek, sokan a megtévesztettek, és még egy, ami nagyon fontos, annak a bizonyos '56-os decemberi párt-határozatnak az első pontja — a fő okok felsorolásában — a személyi kultusznak hívott, Rákosi nevével fémjelzett sztálinista diktatúra. Ismétlem — és miért hazudnék —, a megtorlások mértékéről és módszeréről néhány per kivételével én éppen úgy nem tudtam, mint ahogy a média által tájékoztatott óriási többsége sem.

Mit gondolsz, ha az MSZMP nem hullik széjjel, ezek a Te véleményed szempontjából is döntőnek bizonyult információk napvilágra kerülhettek volna?

Én azt szerettem volna, hogy az MSZMP megmaradjon, de ugyanakkor többpártrendszer jöjjön létre. Azt szerettem volna, ha a demokráciákban szokásos módon lebonyolított országos választáson a párt képviselőjelöltjei és a legutolsó programja megmérettetett volna. Annak kifejezetten örültem, hogy az MSZMP mégis választott képviselőket delegálhatott a parlamentbe. A Kádár János mellett felnőtt akkori és későbbi pártvezetés nem vállalhatta volna el a kormányzást. Hogy az ellenzékben eltöltött évek a mai ún. nagyobbik kormányzópárt irányítói számára mennyire szolgáltak vagy szolgálnak tanulságul, azt 1998-ban a magyar választó polgárok fogják eldönteni. Hogy félreértés ne essék: én azt szeretném, hogy az bizonyosodjék be, hogy lehetséges egy olyan megoldás, amikor a Magyar Szocialista Párt programja megvalósítottnak látszik, vagy legalábbis megközelíti a megvalósulást. Kérdésed második felére visszatérve: a tényeket sokáig el lehet titkolni, de meggyőződésem, hogy az MSZP vezetése nem gátolta volna meg kormányon maradása esetén sem a tények feltárását.

Álláspontod számomra világos. Mégis megkérdezem: a szocialista Almási János számára 1956 végül is mi ma?

Sokáig az volt a véleményem, hogy miután 1945-ben a földreformmal kezdődően s az első államosításokkal folytatólag lejártszódot egy forradalom, és utána megindult egy folyamat — amely szakaszainak elemzésére nincs szükség, hiszen ebben biztosan egyetértünk —, úgy gondoltam, hogy még egy forradalom nem létezhet. Most ünnepélyesen bocsánatot kérek, mert szégyenlem magam, hogy a beszélgetés egész ideje alatt én, aki egyetemes történelemmel foglalkozom, elfelejtkeztem egy lényeges történeti tényről, sőt tényso-rozatról, de ami most jelezve, megkönnyíti válaszomat. Kevésnek tartom azt a meghatározást, hogy 1956-ban népfelkelés tört ki. 1956-ban forradalom volt, amely követte az 1945-ös forradalmat, éppúgy, mint ahogy az 1789-93-as nagy francia forradalmat követte az 1830-as, az 1832-es és az 1848-as francia forradalom. Gondolom, nem kívánod tőlem, hogy belebonyolódjam a természetes történeti különbségekbe.

Az 1945-ös földreform, a nagytőke uralmának megdöntése forradalmi tett volt, de utána jöttek a diktatúra véres évei, elszegényedés, és csak egy kis szikra kellett: a poznani felkelés példája,